

УДК 72.03

О. Л. Нешта

*Провідний архітектор
відділу історичних досліджень
Національного заповідника «Софія Київська» м. Київ*

ВПЛИВ ПРИРОДНО-ЛАНДШАФТНИХ УМОВ НА ФОРМОТВОРЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ХРАМОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ

Анотація: в статті розглядається вплив навколишнього середовища на будівельну діяльність народних майстрів, особливості народних шкіл храмобудування в залежності від природних, кліматичних та ландшафтних умов.

Ключові слова: ландшафт, народне храмобудування, архітектурно-етнографічне районування.

Архітектурні форми традиційного храмобудування Карпат особливо гармонійно вписуються в місцевий ландшафт. Пластичне вирішення дерев'яних церков настільки органічно виглядає в навколишньому середовищі, що здається, для вирішення об'ємно-просторової організації храму народного майстра надихала сама природа. Такого висновку в свій час дійшов В. Щербаківський.[1] Досліджуючи церкви Бойківщини В. Щербаківський, у багатозаломності верхів дерев'яних церков вбачав свідоме наслідування народними майстрами форм гірського ландшафту та крон дерев. Практично всі дослідники традиційного храмобудування Карпат відзначили як гармонійно вписані традиційні храми в ландшафт місцевості. Описуючи бойківські храми Г. Логвин також відмічає, що їх багатозаломні верхи повторюють силуети ялин та чудово вписуються в гірський ландшафт.[2,3] Різноманіття форм дахів в різних районах України, як відзначив П. Юрченко [4], підкреслює органічність зв'язку народної архітектури з місцевими умовами та ландшафтом В свою чергу, Ю. Гошко вважав безпосередній зв'язок із природним довкіллям суттєвою особливістю народного будівництва Карпат. Народний майстер зважав на особливості ландшафту як в пошуках архітектурної форми так і при безпосередньому пошуку місця для забудови.[5]

Крім вищезгаданих дослідників зв'язок архітектурної форми традиційних храмів з природою в свій час вбачала З. Мойсеєнко[6]. Сучасні дослідження вже не поверхово торкаються цього питання, але розглядають його з точки зору свідомої взаємодії народного будівництва з природою. Наприклад, для Л. Прибеги ландшафт це не просто тло на якому постає традиційний храм, але

цілісний ансамбль пронизаний гармонією природи і народної творчості.[7] Вплив природно-кліматичних та територіально-історичних умов Київщини на формування дерев'яної архітектури розкриває у своїх дослідженнях Ю. Івашко[8]. Природно-кліматичні чинники та геоморфологічні фактори, які вплинули на формування об'ємно-планувальних вирішень дерев'яних церков Карпатського краю досить ґрунтовно дослідив Я. Тарас.[9,с.93-119]

За природно-кліматичними умовами Г. Логвин визначає чотири великі зони – Полісся, Лісостеп, Степ, гірські та передгірські райони, в яких сформувалося більше десяти шкіл народного храмубудування. За сучасними дослідженнями Я. Тараса на території України можна виділити двадцять шкіл народної архітектури.[9,с.391] Переважна більшість цих шкіл сконцентрована в передгірських та гірських районах Українських Карпат. Загалом, внаслідок активного переселення людей із центрально-східних земель Київської Русі у XIII ст., традиційна архітектура Карпат відзначена рисами притаманними для всього українського народу. Через специфіку ландшафту, що певний час обмежував зовнішній вплив на розвиток культури та побуту Карпатських поселень, тут збереглися первісні традиції храмубудування. Внаслідок відокремленого розвитку місцевої культури в практично закритих місцевостях в умовах складного рельєфу, розподілу гірськими хребтами та річками в різних кліматичних умовах поступово сформувались різні будівельні традиції. Традиційні прийоми архітектурного формотворення, характерні для певних етнографічних районів України, утворюють школи народного храмубудування.

Рис.1 Етнографічні регіони України за Т.Косміною

В умовах природно-географічних меж з часом сформувались етнографічні групи. На основі дослідження традиційного будівництва та визначених основних історико-етнографічних регіонів Л. Прибега запропонував архітектурно-етнографічне зонування України.[10] Кожна визначена В. Самойловичем історико-етнографічна зона, а саме – Полісся, Карпати, Поділля, Середня Наддніпрянина, Полтавщина і Слобожанщина та Південь України поділяється на регіони поширення народних архітектурних традицій. У кожному регіоні з урахуванням природно-географічних умов сформувалась ціла низка локальних шкіл народного будівництва. Сучасні дослідження Т. Косміної нараховують 24 етнографічні регіони на території України.[11] (Рис.1) Вся територія України вміщає в собі два класи ландшафтів (рівнинні та гірські), які поділяються на 30 підтипів ландшафтів.[12](Рис. 2)

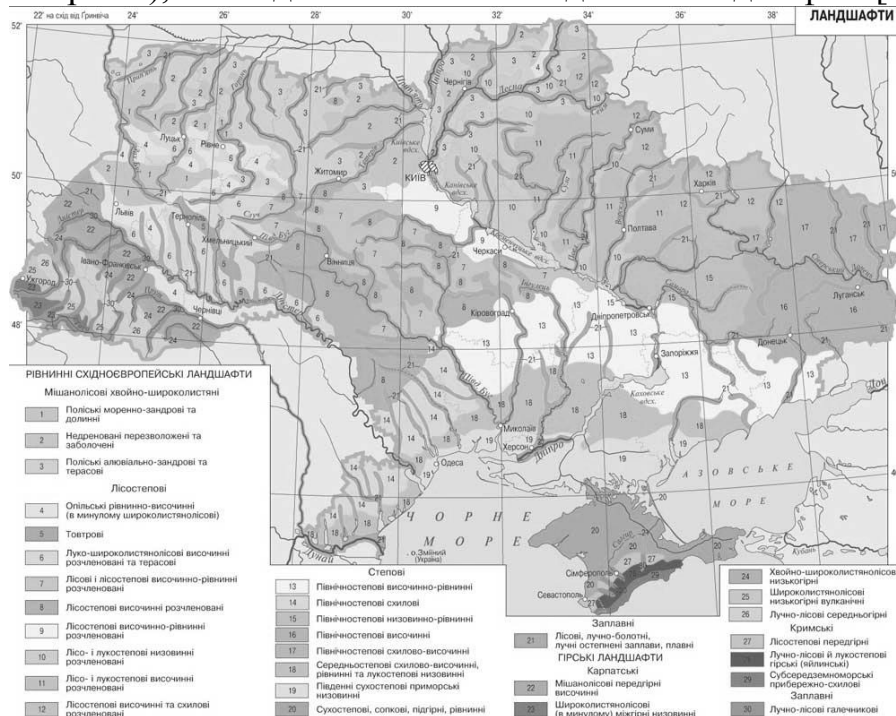

Рис.2 Ландшафти України

Ландшафт Карпатського краю визначив утворення різноманітних типів народного храмубудування в Прикарпатті, гірських районах Карпат, Закарпатті.(Рис.3) Гірські райони Карпат, в свою чергу, населяють такі етнічні групи як – гуцули, бойки та лемки, перед Карпатами з боку Чернівецької області – буковинці. Отже від назв етнічних груп походять назви локальних шкіл народної архітектури – Гуцульська, Бойківська, Лемківська та Буковинська, за архітектурно-типологічними особливостями ще виокремлюються школи: Опільська (Галицька), Покутська та Закарпатська.

Різні кліматичні, природні умови місцевості ставили перед майстрами різні завдання, кожен варіант об'ємно-просторового вирішення традиційного храму якнайкраще відповідає умовам тієї місцевості, де він постав. Зв'язок

народної архітектури з природою перш за все полягає у раціональному пристосуванні до кліматичних та географічних особливостей.

Рис.3. Етнографічне районування та ландшафт Українських Карпат.

Практично для всіх локальних шкіл народного храмобудування завжди актуальним завданням був пошук раціональної конструкції церкви для захисту споруди від руйнівного впливу опадів, особливо взимку. Найбільша середньорічна кількість опадів в Карпатах випадає на територію Бойківщини, також тут спостерігається найбільша висота снігового покриву. Особливо руйнівного впливу на конструкцію завдає сніговий покрив, що утворює суттєве навантаження на верхи храмів. Верхи бойківського типу дерев'яних церков відрізняються від інших висотою та великою кількістю заломів (переважно чотири-п'ять, подекуди до восьми). Отже багатозаломність бойківських церков це результат раціонального пристосування до природно-кліматичних умов місцевості. Цей тип церков сформувався в поздовжній долинній системі в межах Стрийсько-Сянської Верховини і характерна багатозаломність бойківської традиційної школи не вийшла за межі хребтів, що її оточують. В паралельних долинах через невисокі гірські хребти також є взірці бойківської школи храмобудування але вже з меншою кількістю заломів. Вплив природно-кліматичних чинників на формоутворення традиційної церкви детально дослідив Я. Тарас.[13] За його спостереженням найбільш руйнівними природними чинниками для дерев'яного храму в Карпатах є опади та вітер. Поверхи заломів створюють пояси жорсткості до динамічних навантажень, низькі ступінчасті дашки, що формують верхи фактично виконують функцію снігорізу, та сприяють механічній рухливості снігового покриву.

На території, що населяють гуцули опадів порівняно менше. Але існує проблема руйнівного впливу вітру. Тому церкви цього регіону меншої висоти та мають бокові нави, що сприяє більшій стійкості споруди до вітрових

навантажень. Найдетальніше гуцульські дерев'яні церкви досліджував І. Могитич. За допомогою пропорційного аналізу І. Могитич виділив п'ять підтипів пропорційної побудови плану хрещатих гуцульських церков. Хрещатий тип церкви, характерний для гуцульської школи народного храмобудування поширений також і на Лівобережній Україні. Цей тип церков ще зустрічається в Подніпров'ї, на сусідніх з Україною землях донських козаків та в Білорусії. Гуцульські дерев'яні храми відрізняються від Слобожанських та Подніпровських висотою та формою завершень. Але пропорційну подібність гуцульським церквам І. Могитич вбачав лише серед невеличкої групи церков, так званої «охтирської групи». Дослідник робить припущення, що саме вихідці з Карпат, які переселялися від гніту польського панства в другій половині XVII ст. на Лівобережжя започаткували «охтирську групу». Цю небагаточисельну групу північної Слобожанщини визначив та описав С. Таранушенко [14]. Авторські дослідження також підтверджують спостереження І. Могитича щодо пропорційної єдності Гуцульських та Слобожанських церков. [15] Лише суворі кліматичні умови визначили, що загальний об'єм гуцульських церков менший ніж на Слобожанщині та Наддніпрянщині.

Отже, спільна первісна традиція храмобудування, що сформувалась у слов'ян після прийняття християнства, продовжуючи свій розвиток у відокремлених районах Карпат, попри всі подальші стилістичні місцеві особливості збереглась в основі планувально-просторової організації. Гірський ландшафт, що перешкоджав зовнішньому культурному впливу обумовив збереження прадавньої традиції храмобудування. Кліматичні, природно-ландшафтні особливості сприяли розвитку первісних архітектурних форм храму. Подальший розвиток та вдосконалення народної архітектури та мистецтва, звичаїв та традицій відповідав умовам життя, культурним цінностям та побуту, суспільно-економічним та природно-географічним умовам. Пристосовуючись до місцевих кліматичних умов та особливостей ландшафту згодом сформувались певні стилістичні та типологічні відмінності. Ці відмінні риси і вирізняють між собою народні школи храмобудування.

Література:

1. Щербаківський В. Церкви на Бойківщині// Записки НТШ.-1913.-т.114, с.7
2. Логвин Г.Н. По Україні.- К.: Мистецтво,1968.- 462с., с.390
3. Логвин Г.Н. Украинское искусство.-М.Искусство,1963.-220с.,с.183-184
4. Юрченко П.Г. Дерев'яне зодчество України.- К.:Видавництво Академії Архітектури УРСР, 1949.- 132 с.
5. Гошко Ю.Г., Кіщук Т.П., Могитич І.Р., Федака П.М. Народна архітектура Українських Карпат XV-XXст.- К.:Наукова думка,1987.-271с.:іл.с.259

6. Мойсеєнко З. Народні традиції в сучасній храмовій архітектурі Дослідницькі та науково-методичні праці, К.: Українська академія Мистецтва, випуск 13, 2006.-с.105-112, с.107
7. Народне зодчество: Альбом/ авт.. тексту та упоряд. Л. Прибега; фотозйомка А.Прибеги.- К.: Мистецтво, 2009.- 320 с.:іл.,с.7,10,22
8. Івашко Ю.В. Дерев'яне церковне зодчество Київщини.- К.: Гопак, 2003.- 120с.с.20-27
9. Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат: культурно-традиційний аспект.- Львів: ІН НАНУ, 2007.- 640с.
10. Прибега Л.В. Методика охорони та реставрації пам'яток народного зодчества України.- К.: Мистецтво, 1997.-143 с.с.90
11. Енциклопедія історії України: у 5 т./редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін.- К.:Наук.думка, 2005.-Т.3:Е-Й.-2005.-672с.
12. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник.-К.: Знання,2005.-511с.
13. Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат: культурно-традиційний аспект.- Львів: ІН НАНУ, 2007.- 640с.с.106-119
14. Таранушенко С.А. Монументальная деревянная архитектура Левобережной Украины. Киев, «Будівельник», 1976, с. 336.
15. Нешта О.Л. Пропорційний принцип побудови дерев'яної храмової архітектури(на прикладі Покровської церкви в Ромнах)// Україна: Архітектура, історія, мистецтва. Матеріали четвертої Всеукраїнської науково\ конференції «Вайнгортівські читання», березень 2012 р./ за ред.. В. Тригубова.- Полтава, 2012.- с.75-81

Аннотация

В статье рассматривается влияние окружающей среды на строительную деятельность народных мастеров, особенности народных школ храмостроительства в зависимости от природных, климатических и ландшафтных условий.

Ключевые слова: ландшафт, народное храмостроительство, архитектурно-этнографическое районирование.

Abstract

The article examines the influence of the environment on the construction activities of craftsmen. It also describes folk schools of Temple Construction depending on the natural, climatic and landscape conditions.

Keywords: landscape, folk temple construction, architectural and ethnographic zoning.